

Utazások a régi Európában. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Binder Pál. Bukarest, 1976. Kriterion K. 220 l.

Binder Pál válogatása a régi erdélyi peregrinációs irodalomból valódi irodalmi csemegét kínál a népszerű Téka-sorozat olvasóinak, akik *Az utazás divatja, Az erdélyi peregrinus* és más hasonló témájú kiadványok után bizonyára szívesen veszik kézbe ezt az új utazási antológiát.

Az útinaplóknak, útirajzoknak, beszámolóknak és főként a peregrinációs leveleknek – habár a régi irodalom „alsóbb”, tehát nem feltétlenül esztétikai fogantatású áramába tartoznak – nagy irodalmi forrásértékük van. Gazdag műveltséganyagot tartalmaznak, s egyúttal hűen tanúskodnak az elmúlt korok emberének sajátos földrajzi térlátásáról.

A középkor szimbolikus és morális térszemléletét (melyben a világtájának és a földrajzi tér kiemelkedő pontjainak „erkölcsi” értéke volt) a reneszánsz idején egy realisabb és harmonikusabb világkép váltotta föl. A régi erdélyi utazók, köztük a XVI. századi Kornis György is humanista célzattal „nagy tudománt és glóriát kerestetnek maguknak” az utazásban, s arra gondolnak, hogy bár a sztoikus auktor, Seneca úgy vélte, hogy „az egy helyben való tartózkodás teszi okossá a lelket . . . , mindazonáltal az módjával való helynek mutálása nem káros, haszontalan, hanem mind szükséges, hasznos és gyönyörűsége”. Kornis itt talán Lipsius híres *Epistola de peregrinatione italica* című utazáselméleti levelét idézi, amelynek epitetonjai természetesen Horatiusra vezethetők vissza.

A reneszánsz kori erdélyi ember földrajzi világképe rendkívül eklektikus. A számukra imitációra méltó antik auktorok, Strabón és Plinius oikumené-szemléletét gyakran korrekció nélkül átveszik, s írásaikban vegyesen sorjáznak a látott és olvasott események, népek és tájak. Ezek a megállapítások persze csak a tudós céllal utazókra, Baranyai Decsi Czimor Jánosra, Kornis Györgyre, Cseffey Lászlóra vonatkoznak, s nem érintik a napló- és jelentésíró utazókat, akik ugyan rendkívül színes leírásokat adnak bizonyos helyekről, szokásokról és eseményekről, a helyváltoztatás élménye azonban nem csillog át fogalmazásukon. Csaknem mindnyájuknál megfigyelhető az az arányeltolódás, amit Binder Pál Baranyai Decsinél észlelt, jelesen, hogy az apró

részletekben igen jó megfigyelők, mégis megdöbbenő, hogy mennyi minden mellett mennek el szó nélkül, ami pedig joggal kelthetné föl a figyelmüket. Ez alighanem azzal magyarázható, hogy a tudós leírásen kívül főként kuriózumokról, „csudás dolgokról” kívánnak tudósítani, „az kit Erdélyben lévő emberek sokan ne láttak volna”, struccokról, kazavárokról, narancscitrom- és pomagránátfákról, miegyebekről. Haller Gábor három napi londoni tartózkodásáról a következőket jegyzi be naplójába: „Láttam 8 oroszánt, egynéhány párducot és egyéb állatokat”.

Igen szerencsésnek tartjuk, hogy Binder Pál fölvetette válogatásába, s ezzel talán megmentette a feledéstől a Bethlen Pétert Hollandiába és Velencébe kísérő Cseffey László kitűnő peregrinációs leveleit. Cseffeyről – akiről leveleinek egyik első közlőjétől, Kovács Sándor Ivántól tudjuk, hogy bédekkerével, Szepsi Csombor Márton *Europica varietas*ával a kézben járta be a változatos Európát – elmondható, hogy nemcsak fejlett, relatív földrajzi térlátással, hanem a tér látatásának művészi erényével is bír. Relatív térlátásnak nevezzük azt a szemléletet, mely a bejárható utak hosszát szubjektív fogalmakkal ragadja meg. Cseffey tudja, hogy az „odahaza gondolkozó embernek nagy messzének tetszik, sőt ugyan tudósoknak tartja jární ezt a földet . . . , holott az mélyföldről nem is úgy kell gondolkodni, mint mi nálunk, mert itt szinte olyan közönséges egy nap tizennégy mélyföldet elmenni, mint Tötösből Tordára menni”. Cseffey szolgáltatja az antológia talán legnagyobb filológiai „szenzációját” is. E jeles utazó szorgalmas könyvgyűjtő volt, különösen a geográfiai tárgyú könyveket kedvelte. A Zeller Mártontól Velencéből hazaküldött könyvei között ott találjuk Robert Fluddnak, a rózsakeresztes, mágikus-hermetikus tanok hívének, az európai manierizmus egyik legkülönlegesebb alakjának művét is. Alighanem ez az első adat Fludd magyarországi recepciójához. Itt jegyezzük meg, hogy Cseffey László Binder Pál által ismeretlennek mondott további levelei is előkerültek. (Lásd: Kovács Sándor Iván: *Pannóniából Európába*. 300.)

Méltó helyet kapott a kötetben Baranyai Decsi Czimor János latin *Hodoeporicon*ja, a magyar humanista utazási irodalom figyelemreméltó alkotása, az *Europica varietas* előzménye. A műről – Koncz József jóvoltából – immár csaknem száz esztendeje ismeretes, hogy nem versben van írva, hanem prózában, Irodalom-

történeti kézikönyvünk azonban mégis verses naplónak véli.

Binder Pál gondos kötetszerkesztői munkáját hosszas filológiai búvárkodás előzte meg. A példás jegyzetapparátus elhelyezése és mennyisége azonban kifogásolható. A szövegekben előforduló latin kifejezések kigyűjtése és betűrendbe szedése fölöslegesnek tűnik; amennyiben fordításukat a szerkesztő lapalji jegyzetekben közölte volna, ezzel a folyamatos olvasást könnyíti meg. Talán eredeti szövegeknek szoríthatott volna helyet, ha bizonyos információkat nem közöl két helyen is, az előszóban és a jegyzetekben. Végképp érthetetlen előttünk, mi szükség volt a névmutatóban dokumentált negyven név számára külön rovatot nyitni. Elfértek volna a jegyzetek között is. Névmutatón egyébként a kötetben előforduló nevek lapszámadatainak gyűjteményét értjük.

E néhány apró szépséghiba talán éppen a túlzott gondosság következménye. Semmiképp sem zavarhatja e színes, elgondolkodtató gazdag-ságú antológia befogadását.

Ács Pál

Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a magyarázó jegyzeteket írta Szigeti József. Bukarest, 1977. Kritérion K. 527 l.

Hovatovább megszoktuk, hogy a bukaresti Kritérion Könyvkiadó gondozásában megjelenő „fehér művelődéstörténeti sorozat” kötetei rendre tudományos izgalmat jelentenek, s nem egyszer hozzáférhetetlen művelődéstörténeti ritkaságokat tesznek közkincssé. A sorozatnak nincs neve, talán azért, mert sokféle témakörből s korszakból állt össze eddigi anyaga, szinte egyetlen közös jellemzővel: a válogatások mindig az erdélyi magyar művelődéstörténeti kincsből merítenek. A régi magyar irodalom kutatói is sok hasznos ritkasághoz jutottak már így hozzá, elég csak Rettegi György emlékirataira, Borsos Tamás portai jelentéseire, vagy Misztótfalusi Kis Miklós örökségére utalnunk. Legutóbb Pápai Páriz Ferenc írásainak példás gyűjteménye keltett osztatlan elismerést.

Az 1977-ben megjelent *Magyar Encyclopaedia*, Apáczai Csere János grandiózus vállalkozása első látásra nem ígért különösebb izgalmat. Maga a szöveg, első magyar nyelvű, rendszerező tudománytárunk jól ismert, nem is hozzá-

férhetetlen, számos kiadása ismeretes, s szakirodalma is jelentős. A mostani sajtó alá rendező, Szigeti József támaszkodott is ezekre, hiszen az általa kiadott szöveg csupán apró javításokban tér el a Magyar Klasszikusok sorozatban, 1959-ben megjelentől, és az 1959–61-es kritikai kiadástól (Bán Imre, illetve Lázár György munkái). A magyar kiadásokon túl romániai edíció is rendelkezésünkre áll (*Apáczai Csere János válogatott munkái I–II*, Szerkesztette: Szigeti József, Bukarest, 1965.). Természetesen a *Magyar Encyclopaedia* követeli helyét az erdélyi művelődéstörténeti sorozatban, hiszen XVIII. századi kulturális eredményeink egyik legjelentősebbike, s a benne kifejezett szellemiség szoros egységet alkot Tótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc örökségével.

A vaskos kötetben nemcsak Apáczai műve kapott helyet; az eredeti szöveget Szigeti József terjedelmes tanulmánya (*Az élő Apáczai Csere János*), ugyancsak az ő jegyzetei, valamint névmagyarázatok és Apáczai életrajzi adatai egészítik ki. Szigeti József célja nem újszerű kutatási eredmények bemutatása, hanem inkább Apáczai figurájának emberközelsébe hozása, s ily módon – a sorozat eredeti szándékának megfelelően – elsősorban közművelődési jelentősége van ennek a kötetnek. A jegyzetek nem a szöveg egyes pontjaihoz, hanem az egyes fejezetek egészében nyújtanak általános eligazítást – Bán Imre minden részletre kiterjedő, s igen sokoldalú Apáczai-monográfiájának alapján. Megjelölik Apáczai pontos forrásait, majd többnyire a bevezető tanulmány elvi megállapításait konkrétizálják az adott szövegrészre.

A bevezető tanulmány, amely tehát részletkérdésekkel kevésbé foglalkozik, ezzel szemben egy átfogó Apáczai-portrét vázol fel, érdekes munkahipotézist vet fel. Már a kötet elején álló idézet hirdeti: „Apáczai eszmerendszerét nem a Descartes-éhez mértük, hanem a hazai szükségletekhez. Mert Apáczai nem abban eredeti, hogy átvette Descartes eszméit, hanem ahogyan a hazai viszonyokra alkalmazta, ahogy rendszerezte.” A célkitűzés valóban jó, izgalmas, eredeti, hiszen a szakirodalom alaposan tisztázta már szerzőnk viszonyát forrásaihoz, ezen a téren aligha mondhat újat a kutató. Ám Apáczai helye kora magyar valóságában még nagyon is kiaknázatlan terület.

A művelődéstörténeti analízishez nyilvánvalóan szükséges az Apáczai korának magyar valóságát feltáró történeti és kulturtörténeti szak-